

a Kárpát-medencében egyre inkább pezsdítő hatása van a középfokú és az egyetemi oktatásra, a nagyvilágban is több helyen működnek Petőfi S. János nevéhez és személyéhez fűződő szövegtani műhelyek. Az említett iskolai tankönyveken és oktatási segédkönyveken kívül ennek itthon olyan eredményei vannak, mint a szegedi tanárképző főiskolán megjelent sorozat 18 kötete (*Szemiotikai szövegtan*) és a debreceni egyetemhez fűződő sorozat 13 kötete (*Officina Textologica*). A nagyvilágban pedig közvetlenül vagy közvetve szintén a „Petőfi-iskolához” kapcsolódó nemzetközi folyóiratok és periodikák jelennek

meg: *Text* (Petőfi indította van Dijkkal); *Research in Text Theory* (a berlini deGruyter kiadónál), *Papiere zur Textlinguistik* (a hamburgi Buske kiadónál). (Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László szerk.: *Szemiotikai szövegtan*. Szeged: JGYF Kiadó, 2007; Petőfi S. János: *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 2004; Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János: *A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megformáltságának megközelítése kreatív gyakorlatokkal*. Bp.: Tinta Könyvkiadó, 2006)

Péntek János
az MTA külső tagja

Rathmann János: Történetiség a német felvilágosodásban

Az előttünk fekvő kötetnek két előzménye van Rathmann János munkásságában: egy közelebbi és egy távolabbi. A közelebbi, másfél évtizeddel ezelőtti előzmény magának a kötetnek az eredeti német nyelvű változata. A *Történetiség a német felvilágosodásban* ugyanis, csekély változtatásokkal, voltaképp a *Historizität in der Deutschen Aufklärung* (Peter Lang, 1993) tanulmányainak magyar nyelvű újraközlésére vállalkozik. A távolabbi, mintegy negyedszázados előzmény pedig a szerző Herder-monográfiája. Ez, a herderi történetfilozófia kialakulásának szentelt, *Herder eszméi – a historizmus útján* (Akadémiai, 1983) című értekezés indítja el Rathmann a történetiségnek a német felvilágosodásban játszott szerepét vizsgáló, a mostani kötetben összefoglalt kutatásai útján.

A mostani kötet afféle portrégyűjteménynek is fölfogató: a történetiség német fölfedezőinek arcképcsarnokaként is olvasható tehát. Az arcképcsarnokban három főalak és egy mellékalak foglal helyet – a főalakok: Herder,

Hamann és Georg Forster, a mellékalak pedig Moses Mendelssohn. A főalakok közül is legfőbb, változatlanul, Herder: a kötet több mint felét az ő munkásságát elemző két tanulmány teszi ki, a földolgozás pedig – noha szigorúan geneologikus értelemben Hamannal kellene kezdeni a tárgyalást – az ő történetfilozófiájának analízisével indul. Minden más szereplő voltaképpen csupán hozzá viszonyítva lép színre: Hamann az elődök, Forster az utódok egyikeként, Mendelssohn meg afféle vitapartnerként.

A Herderrel foglalkozó két tanulmány egyike a herderi történetfilozófia geneziséét tárja föl, a másika pedig a jellemvonásait veszi számba. Az előbbi filológiai megalapozottságú érvelése szerint a herderi történetfilozófia genezise egészen Herder legkorábbi írásaiig nyúlik vissza, és két kortársi gondolkodó interpretációjával kapcsolódik össze: Herder Hume- és Winckelmann-olvasmányából indul ki. Az utóbbi határozott filozófiatörténeti koncepción nyugvó argumentációja szerint Herder a modern történetfilozófia társalkotóinak egyike, bölcelettörténeti helyét Vico és Hegel között lehet kijelölni:

a herderi történelembölcselet a közvetítő tehát a történelem mibenlétének megértésére irányuló vicoi filozófiai reflexió és a grandiózus hegeli történetfilozófiai rendszer között. Ez a beállítás egyben a közelmúlt nagyhatású Herder-képe ellenében látszik megfogalmazódni: Isaiah Berlin híres Herder-értelmezésével (*Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. Hogarth Press, 1976) folytatott polémiaként is értékelhető tehát. Berlin fölfogása szerint Herder történetfilozófiai értelemben az „ellen-felvilágosodás” gondolkodója – az önmagát a régi európai tradíció ellenében megfogalmazó, az univerzalizisztikus gondolkodással szemben értékpluralizmust meghirdető „új romantikus ideál” alakja –, filozófiatörténeti értelemben pedig nem originális bölcselet – a filozófia efféle „kompilátor” csupán. A maga Herder-interpretációját kidolgozva Rathmann – úgy tűnik – mindkét szemponttal vitába száll: Herdert egyrészt tehát határozottan a felvilágosodás áramába tartozó filozófusként ábrázolja – azaz igyekszik visszahódítani a romantikától –, másrészt egyértelműen eredeti gondolkodóként fogja föl – azaz megpróbálja visszaadni kanonikus rangját.

A Hamann-tanulmány, noha itt is alkalom kínálkozna rá, nem Berlin hasonlóképp befolyásos Hamann-interpretációja ellenében rajzol képet a gondolkodóról. Nem vitatkozik tehát közvetlenül Berlin Hamannt az irracionális profétájaként – lényegében afféle prefasiszta figuraként – értékelő nagyszéjével (*The Magus of the North: J. G. Hamann and the Origins of Modern Irrationalism*. John Murray Publishers, 1993; *Three Critics of the Enlightenment: Vico, Herder and Hamann*. Princeton University Press, 2000). Általánoságban vitatja csupán a hagyományos, az „észak” titokzatos „mágusának” „misztikus

homályba” burkolódzó alakjáról rajzolt képet. Az a célja, hogy Hamannt határozottan a felvilágosodás vonulatába illesztve, a történetiség-konceptió kialakulási folyamatának alkotó közreműködőjeként ábrázolja: olyan gondolkodóként, akinek művében úgymond „minden mágikus és misztikus köntös dacára” a „világ reális összefüggéseinek sok zseniális belátása” húzódik meg. A tanulmány középpontjában ilyenformán, bár vizsgálódásának tárgyává teszi hőse előadásmódjának ismert sajátosságait – irányának diskurzusok közötti csapongását, stílusának tudatos enigmatikuságát, dikciójának nehezen megragadható mágikuságát – is, Hamann közgazdaságtani érdeklődésének elemzése áll. A közgazdaságtan tanulmányozása – Hegel későbbi ökonómiai stúdiumaihoz hasonlóan – e szerint elmélyíti Hamann történeti látásmódját, illetve kihat erkölcselméleti és nyelvbölcseleti fölfogására is: filozófia, nyelv és gazdaság dialektikus kapcsolatának belátására vezet el.

A Forster-tanulmány, hasonlóképp szorosan illeszkedve a kötet koncepciójához, a német felvilágosodás történetiség-fogalma kidolgozásának folyamatában jelöli ki Forster helyét. A kalandos életutat befutó, sokoldalúan művelt, ám metafizikailag kevésbé iskolázott Forster e szerint a herderi (és lessingi) program eredeti követője: elődeihez hasonlóan maga is az általános és a különös – az általános észigazságok és az adott történeti igazságok – közötti szakadék áthidalásán munkálkodik. Mint eredetileg természettudományos képzettségű gondolkodót, a történetfilozófia alapjainak megállapítása érdekli – a természettörténet és az emberi történelem közötti viszony kérdése például egész gondolkodói pályáját végigkíséri –, érdeklődése azonban nem elvont jellegű, hanem a korproblémák megértésének szándékával áll

összefüggésben. Forstert voltaképp a koreszmék értékelése foglalkoztatja: az elvont eszmerendszere és a társadalmi gyakorlatban ható gondolatok közötti viszony tisztázásával próbálkozik. A természeti és társadalmi fejlődés mércéjének a „egység” és a „sokféleség” elvének egyszerre történő érvényesülését tekintti, a mérce a társadalmi haladás problémájára való alkalmazása pedig fokozatosan a felvilágosult abszolutizmus radikális bírálatahoz vezet el. A jakobinus Forster, a forradalmi francia csapatok által Mainzban létrehozott köztársaság egyik vezetője történelembölcseleti vizsgálódásai végállomásaként a forradalom szükségyszerűségének igazolásához érkezik meg.

Amilyen szerves helye van Rathmann koncepciójában Herder, Hamann és Forster alakjának, olyannyira meglepő viszont Mendelssohn szerepeltetése. Mendelssohn ugyanis egyáltalán nem illeszthető a német historizmus előzőekben megkonstruált tradíciójába: álláspontja őt, éppen ellenkezőleg, a herderi eszmék éles vitapartnerének mutatja. A kötet eredeti német változatában nem is szerepel vele foglalkozó írás, így különösen talányos a jelenlegi magyar kötet megoldása, amelyik alcímében – mintha a tanulmányok vizsgálódásai mintegy ezt készítették volna elő – egyenesen „Mendelssohn jelentőségéről” beszél. A tanulmány ehhez képest maga is amellet érvel, hogy Mendelssohn, a maga humanitáskonceptiójával és toleranciaelvével, csupán részben osztja a német felvilágosodás főáramának gondolatait. Életműve legalább annyira illeszkedik kora askenázi zsidó közösségének törekvéseibe: eminens célja éppen a zsidó hagyomány és a kortársi felvilágosodás – elsősorban a módszertani mintaként fölfogott leibnizi–wolffi irány – összeegyeztetése. A zsidó hitet – éppen a felvilágosodás raciona-

lizmusának alapján – észvallásként igyekszik tehát fölfogni. Hamannal folytatott – a vallási hatalommal és a zsidósággal foglalkozó tanulmányáról írott Hamann-recenzióból rekonstruálható – vitája is úgy interpretálható, mint a „historizmus” és az „ahistorikus racionalizmus” nézeteltérése.

Külön fejezet foglalkozik a német felvilágosodás magyar recepciójának történetével. A kötet koncepcióját elegánsan kiegészítő gondolatmenet középpontjában Herder felvilágosodás kori és reformkori magyar hatás-történetének elemzése áll. Az elemzés szerint Herder – a népet a nyelv, a kultúra és főként a „költészet” felől megközelítő – népfogalma mindkét korszak gondolkodására meghatározó befolyást gyakorol. Rathmann földolgozása egyaránt kitér kanonikus és nem kanonikus szereplőkre. Az előbbieket sorában részletes interpretáció olvasható Kazinczy és Széchenyi Herder-recepciójáról: Kazinczy eszerint hoszszú életének mindkét korszakában alapvetően Herder hatása alatt áll, Széchenyi politikai gondolkodásának középpontja – a nemzetté emelkedő nép koncepciója – pedig hasonlóképp egyértelmű Herder-hatásokat mutat. Az utóbbi, nem kanonikus szerzők között Guzmics Izidor szerepel: a kor jeles klasszika-filológusának és nyelvészének úgymond nem csupán a Kazinczyval folytatott levelezésén, de sajátképpen teológiai írásain is nyomot hagynak a herderi gondolatok.

Rathmann nem csupán filozófiatörténész: legalább ugyanolyan joggal germanistának is minősíthető. Filozófiatörténeti fejtegetései mindenkor a német filológia alapjára épülnek: elemzése például, figyelemreméltó módon, gyakran hagyatéki forrásanyagokra támaszkodnak. Kötete német változatának másfél évtizeddel ezelőtti megjelenése óta főként fordítói munkával volt elfoglalva: ked-

ves hőseinek tanulmányait ültette át magyarra (Hamann: *Válogatott filozófiai írásai*. Jelenkor, 2003; Mendelssohn: *Phaidón avagy a lélek halhatatlansága*. Jószyveg Műhely, 2006). Az érdeklődő olvasó, azt javasoljuk, mostani könyvét is ezekkel a fordításkötetekkel együtt

vegye kézbe. (Rathmann János: *Történetiség a német felvilágosodásban: Mendelssohn jelentősége [Historia – Diaspora, VIII.]*, Budapest: Logos Kiadó, 2007)

Perecz László
filozófiatörténész

Mérmű – tudós – iskolateremtő

A Typotex Kiadó *Életutak* sorozatának új kötetében Szentgyörgyi Zsuzsa Michelberger Pál akadémikus életpályáját dolgozza fel nagy gonddal és empátiával. A könyv azonban több egy életmű „egyszerű” ismertetésénél, mivel a tudós mérnök munkássága elválaszthatatlan a kor történelmétől, melyben dolgozott és alkotott. Ennek megfelelően az első fejezetekben ismertetésre kerül a gazdaságtörténeti háttér, a magyar autóbizipar korabeli helyzete, valamint Michelberger Pál tevékenysége „az alkotás háromszögében”. Ez utóbbi fejezet bejárja az alkotó életpálya legfontosabb állomásait a Műszaki Egyetem hadmérnöki karától az Ikarusz Műveken keresztül a tudomány berkeiig, különös tekintettel a tudományos közélet rejtelmeire. A könyv végén az életmű tudományos munkáinak részletes jegyzéke teszi teljessé a felrajzolt képet.

Ami ezt a könyvet különlegessé teszi, az a kötet *Kaleidoszkóp* címet viselő része, amelyben tanítványok és munkatársak – Magyar István, Péter Tamás és Várlaki Péter – beszélgetnek Michelberger akadémikussal életének különböző szakaszairól. Ez az alapvetően szubjektív megnyilatkozás nemcsak a mérnök, a tudós és a tudománypolitikus mögötti embert mutatja meg, hanem részletes korrajzot is ad, amelytől az alkotó életpálya elválaszthatatlan. A kötetnek ez a része nemcsak a fiatalok számára nyújt érdekes és tanulságos olvasmányt, hanem azok is sokmin-

dent megtudhatnak belőle, akik személyesen is átérték az elmúlt század második felének eseményeit. Társadalmunk fejlődésének mértékét alkalmas módon azon is lemérhetjük, hogy a fiatal olvasók külön magyarázat nélkül mennyit értenek meg a meghökkentő, néha érthetetlen, néha ellenállhatatlanul humoros eseményekből, amelyeket a szubjektív beszélgetések felidéznek. A továbbiakban kedvcsinálónak ezekből az epizódokból villantunk fel néhányat.

Manapság az ország „celebjei” házasságkötéseinek részleteiről a közvélemény szinte percére pontos értesítést kap; mikor, hol, mennyi pénzért, hány vendéggel, milyen hírességek részvételével történt meg a nagy esemény, amelyről tudnia illik mindenkinek, aki nem akar lemaradni a felgyorsult élet forgatagában.

A fiatal mérnök így emlékszik vissza a sajátjára: „Egyszerű esküvőnk volt. Egy évfolyamtársam és egy Ikarus-beli mérnök volt a tanúnk. Más nem is volt jelen a házasságkötésen. Az anyakönyvvezető után megköszöntem mindkét tanúnak a részvételt és feleségemmel igen könnyelműen elmentünk a Gellértbe, kettésben megebédelni. Utána másnap folytattuk a munkát, mintha mi sem történt volna. Csak októberben mentünk el egy hétre a Mátrába nászútra. Lakásunk nem volt. A feleségem albérletben lakott, én a szüleimnél. Az albérletbe engem is befogadott volna a lakástulajdonos, de időközben változások történtek, és a Tanács egy olyan házaspárnak utalta ki a lakást, aki nem fogadott